

САКРАЛІЗАЦІЯ МЕГАЛІТИЧНИХ СПОРУД ТА ЇХ НОМІНАТИВНІ РЕЛІКТИ В СУБСТРАТНОМУ ШАРІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Картина світу індоєвропейців, як і інших народів первісних суспільств, базувалася на емоційно-суб'єктивному сприйнятті дійсності, яка відображалася в мовній семантиці лише через її трансформацію у свідомості людини. Поіменовані предмети й речі буття, зокрема й монументальні мегалітичні споруди, походження яких (штучне чи природне) залишається і донині дискусійним, були частиною тодішнього наскрізно міфологізованого людського життя. За таких умов процес мовотворчості в архаїчну добу (найменування предметів і явищ навколишньої дійсності) набув сакралізованого характеру, який зумовив і міфологізацію (синкретизм) мовних форм і значень.

З огляду на такі припущення сакральна номінація була характерною для всіх об'єктів буття індоєвропейців, до яких належить як сама назва *мегаліт* (від грец. μέγας (μέγας) – величезний і λίθος – камінь), що є позначенням прадавньої монументальної кам'яної споруди, пам'ятки історії архаїчних суспільств, датованої від енеоліту (мідного віку) до залізного віку (Кислий 2009), так і тих його мегалітичних видів, назви яких містять у своїй зовнішній формі компонент “men” і який у бретонській мові (одна з кельтських мов) має значення “камінь” (наприклад, *дольмени*: від брет. *dol* “стіл”, *men* “камінь”; *менгіри*: від брет. *men* “камінь”, *hir* “довгий”), проте який, за спостереженнями окремих етимологів, так і не дістав задовільної етимології у плані індоєвропейських реконструкцій і, вочевидь, зберігає субстратну неіндоєвропейську природу (М. Я. Марр), доведена для більшості кельтських мов.

Така постановка наукової проблеми свідчить про те, що реконструкція процесу номінативної сакралізації таких термінів, як “дольмени” і “менгіри” (які в різних мовах хоча і мають свої номінативні позначення, однак всі вони не втрачають етимолого-семантичні зв'язки з рефлексами і трансформами компонента “men”) є перспективним і актуальним завданням не лише для лінгвістики, а й для тих наук, що продовжують

вивчення мегалітів та їх планетарного значення, бо, як відомо, вони наявні на всіх континентах і, передовсім, на території Європи (зокрема й в Україні, переважно у степовій зоні, на території Кримського півострова України, а також на території Литовської Республіки, і це, насамперед, дуже відомий Валун Пунтукас та інші мегалітичні споруди й кургани Литви).

Якщо звернутися до ЕСУМ (т. 2, с. 359), то в ньому укр. слово *камінь* є давнім сполученням реконструйованих коренів *ак-мен, де префіксальний корінь *ак- означає “вістря, пік”. Також подаються відповідники цього кореня: *акм- (*ак~м-), але з ініціалією м- від другого компонента *ак-мен в інших індоєвропейських мовах, зокрема, в лит. акшио “камінь”, а ще в лтс. акменс, д.-інд. áśmā, áśman- “камінь, скеля, небо”, в ав. asman- “тс.”, гр. ἄκτω “ковадло; небо”. Спорідненими з цими формами є двн, днн һамаг “молот”, д.-ісл һамаг “скеля”, які сягають і.-є *k~am-; пор. у псл. *каму, зн. в. *камень, род. в. *камене. Власне і.-є корінь *ак та його споріднений альтернант *ок~ мали значення “гострий”.

З цих спостережень можна припустити, що значення “камінь” у кореня *ак~м- є вторинним, яке розвинулося на основі давнішого значення “щось гостре” у зв’язку з використанням кам’яних знарядь.

Тимчасом основний реконструйований і.-є корінь *men (що мав три основні семантичні лінії розвитку *men 1; *men 2; *men 3) етимологами не роз’яснюється в його більш глибоких діахронійних зв’язках із неіндоєвропейськими мовами. Але, якщо звернутися до праці М.Я. Марра (Марр 1937, т. 4) “Бретонське нацменівське мовлення у зв’язці мов Афревразії”, то в ній академік припускає картвельський (альтернанти у сванській мові) та урартський (тобто у халдській мові клинописних пам’яток) субстратний шар у бретонському компоненті *men* (та його різних варіаціях на зразок *tean*, *taen*), що єдина з усіх кельтських мов зберегла значення “камінь” (Марр 1937, т. 4, с. 216).

Академік припускає й неіндоєвропейські когнати для бретонського слова *kar*, яке було у вжитку доіндоєвропейського населення Європи і від якого походить французьке слово *carrière*. Рефлекси цього складника засвідчено в бретонському слові *kar-eg* зі значеннями “скеля (на березі чи в морі)”, “підводний камінь”, “риф” чи первісно просто “камінь” (Марр 1937, т. 4, с. 214). Окрім того, зв’язки бретонського *kar* простежуються в реконструйованому дублеті *kar-men (наприклад, для укр. *камінь* та інших слов’янських мов) як соціальному варіанті бретонського слова *kre-тепъ*,

що сягає і.-є реконструйованого кореня *ker-men. Це схрещене утворення припускає існування середовища з двома соціальними групами, одна з яких вживала на позначення каменя та споруд з нього одноелементну форму *ker* з варіантом *kar*, а інша – *kre*, відповідники для яких наявні у грузинській мові, в баскській мові, а також у французькому слові *carrière* зі значенням “каменоломня” (Март 1937, т. 4, с. 215).

У праці Т. А. Михайлової “До проблеми реконструкції мови піктів” (Михайлова 2000) також наведено приклади слів із різних кельтських мов без помітних індоєвропейських когнатів, які семантично можуть бути пов’язані з усвідомленням внутрішньої й подеколи і зовнішньої форми назв досліджуваних нами термінів “менгіри” і “дольмени”. Так, зокрема, д.-ірл *benn* зі значенням “пік”, ср.-ірл *bann* “пік”, галл. *bennicus*, які, ймовірно, пов’язані з протобаскським *bendi та сучасним баск. *meni* “гора”. Припускають також, що докельтські топонімійні основи *tul* “невеличкий холм”, *ros* “гора”, *tor* “висока скеля”, скоріше за все, мають відповідники в семітських мовах.

Якщо говорити про субстратну основу кореня *men та його трьох індоєвропейських семантичних відповідників, а ще варіантів *man- / *mon-, то вочевидь вони є давніми синкретами, що рефлексуються в реконструйованих формах на зразок *me(n)ses “місяць / луна”, англ. *moon* “місяць / луна”, санскр. *masah “місяць / луна”. Як видно, корінь *men сягає давнішого кореня *me- “міряти”, адже за основу вимірювання брали фази місяця / луни.

І якщо зважати на підтримувану вченими солярно-астрономічну гіпотезу (яка також має і запеклих опонентів) про те, що споруди-мегаліти пов’язані з найдавнішими астрономічними спостереженнями (а не лише з ритуальними і, зокрема, поховальними обрядодіями), то наведені реконструйовані значення кореня *men є цілком коректними. Чимало мегалітичних споруд можна розглядати як об’єкти, що дозволяють фіксувати точки сходу та заходу Сонця й Місяця у дні сонцестоянь та рівнодень. Тому переконані, що саме цю версію походження кореня *men та його субстратних номінативних реліктів слід досліджувати як перспективну.

Окрім того, етимологічно спорідненими з українським словом *камінь* є індійське *asman “небесний камінь, небо” і д.-грецьк *ακμή* (акме) – “вища точка, пік, вершина” (див. вище). А оскільки небесне каміння – це, по суті,

метеорити, то виключати небесну природу окремих мегалітів як рештків метеоритів на Землі теж категорично не можна.

А ще цей корінь покладений в основу найменування чоловіка як носія ментальності (розуму, мудрості тощо) (*men- / *man- / *mon-): пор., в англ. *man*, у нім. *Mann*, що також сягають коренів *men-/ *man- зі значеннями “чоловік”, “думати” та ін. Знаходимо його і в род. в. укр. слова *ім'я / імені*. Виходячи з того, що свідомість формується в процесі діяльності, суб'єктом якою є людина, а об'єктом – навколишній світ, то пізнання буття протягом всієї історії людства здійснювалося у вигляді осмислення та іменування його об'єктів, внаслідок чого сакралізація власне самої синкрети *ім'я* ставала результатом відображення думки про поіменований об'єкт. З цього випливає основний висновок про те, що реконструкція процесу сакралізації іменувань мегалітів надасть більш переконливі підстави для аргументованого доведення субстратного шару в їх номінативних реліктах.

1. Етимологічний словник української мови / гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. (Д – Коцці). – 572 с.
2. *Кислий О.Є.* Мегаліти // Енциклопедія історії України: Т.6: Ла – Мі / Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – 790 с.
3. *Кислий А.Е.* Кромлехи и каменные оградки срубной культуры на Керченском полуострове // Древности степного Причерноморья и Крыма. – Вып. 4. – Запорожье, 1993.
4. *Март Н.Я.* Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афревозии // Избранные работы. – Т. 4. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во. – С. 198-229.
5. *Михайлова Т.А.* К проблеме реконструкции языка пиктов (предварительные замечания) // Проблемы изучения дальнего родства языков на рубеже третьего тысячелетия: Доклады и тезисы научной конференции. – М., 2000. – С. 124–133.